

УДК 783.2: 781.222(477)“10/13”

ORCID 0000-0002-2678-5147

DOI: <https://doi.org/10.37627/2311-9489-14-2018-2.109-116>

НОТОВАНІ ЗБІРНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ (XI–XIV ст.)

Підгорбунський

Микола Анатолійович

кандидат історичних наук,
доцент, Київський національний
університет культури
і мистецтв, Київ
nikolauspig@gmail.com

Подгорбунский

Николай Анатоліевич

кандидат исторических наук,
доцент, Киевский национальный
университет культуры
и искусств, Киев
nikolauspig@gmail.com

Mykola Pidhorbunskiy

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor, Kyiv National
University of Culture and Arts, Kyiv
nikolauspig@gmail.com

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню нотованих збірок української Православної церкви. Розшифрування нотних рукописів цього періоду залишається досить складною й невирішеною проблемою. Українські та російські вчені значно розширили межі аналізу давньокіївських нотних рукописів Православної церкви. Незважаючи на це, у вивченні літургійних рукописів періоду Київської Русі існують певні прогалини, які не дозволяють їх перевести на сучасну нотну систему, що визначило актуальність обраної теми. Мета цього дослідження полягала в тому, щоб проаналізувати рукописні нотні збірки української Православної церкви, а також розробити способи, які полегшили б їх розшифрування.*

***Ключові слова:** старокиївські рукописи, екфонетичні знаки, невматична та кондакардна нотація.*

***Вступ.** Богослужбові книги української Православної церкви з XI ст. і до XIV ст. можна умовно розділити на нотовані та ненотовані. Більшу частину становлять саме ненотовані церковні книги, так як у перший період у більшості випадків богослужбовий спів передавався усною традицією. У нашому дослідженні ми розглянемо саме нотовані богослужбові книги української Православної церкви, тому що розшифрування нотопису цього періоду залишається доволі складним і невирішеним завданням. Д. В. Разумовський був одним із перших учених, який займався дослідженням історії церковного співу, у своїх працях він приділяв особливу увагу саме аналізу церковних нотованих збірників (Razumovskij). У подальшому на його праці у своїх дослідженнях посилалися майже всі російські вчені-медієвісти, серед них В. І. Мартинов, Т. Ф. Владисшевська, В. М. Беляєв та ін. (Martynov; Vladyshevskaja, Muzykal'naja kul'tura; Vladyshevskaja, Stilevye osobennosti). Кожен з російських вчених зробив певний внесок у аналіз старокиївських нотованих збірників Православної церкви. Незважаючи на це, є певні прогалини в дослідженні богослужбових книг періоду Київської Русі, які не дають можливості перекласти їх на сучасну нотацію, усе це й зумовило актуальність вибраної теми. Завданнями цього дослідження є проаналізувати та дослідити нотовані збірники української Православної церкви та розробити шляхи, які дадуть можливість наблизитися до розшифрування старокиївських нотованих рукописів, які збереглися, починаючи з XI ст. і до XIV ст.*

Методологія розвідки ґрунтується на поєднанні різних дослідницьких методів. Зокрема, застосування аналітичного методу допомогло проаналізувати та дослідити нотовані збірники періоду Київської Русі. Для окреслення часових і кількісних характеристик проаналізованого матеріалу було вжито статистичний і хронологічний методи. Застосування методу порівняння заридило виявленню загальних рис та певних особливостей у старокиївських нотованих богослужбових рукописах. Використання гіпотетико-дедуктивного методу дало змогу проаналізувати різні гіпотези та намітити шляхи, які сприятимуть розшифруванню старокиївських нотованих рукописів.

Основний виклад матеріалу. Дослідження рукописів періоду Київської Русі на сьогодні досить ускладнене та певною мірою обмежене для українських вчених. Є кілька причин, які пояснюють проблематичність більш ґрунтового дослідження цієї тематики українськими вченими-медієвістами. По-перше, значна частина цих стародруків разом із іншими цінностями незаконно вивозилася майже п'ять століть у Росію, і зараз українські вчені не мають можливості їх дослідити. По-друге, через неналежне зберігання та контроль в українських бібліотеках та книгоховищах певна частина старокиївських пам'яток частково була втрачена, а інша — потрапила в приватні колекції. По-третє, частина рукописів, які залишилися в українських бібліотеках та книгоховищах не каталогізована, і тому до них немає доступу науковцям. Усі ці фактори не дають можливості повною мірою дослідити стародавні українські нотовані збірники.

Дещо пролити світло на розшифрування стародавнього українського нотопису могли б рукописи європейських країн, але ситуація зі стародруками й там не в кращому стані. Зберіглося приблизно 30 тисяч рукописів, що становить, за попередніми підрахунками, 0,1% всього корпусу співочих книг, створених у майстернях середньовічного Заходу. Крім книг, що дійшли до нас у повному вигляді, маємо кілька десятків тисяч фрагментів, велика частина яких не каталогізована, а ті друківані видання, що вже каталогізовані, не достатньо досліджені (Grigoriánskoe penie). Також можемо припустити, що в європейських бібліотеках та книгоховищах зберігаються й богослужбові нотовані збірники періоду Київської Русі, які можуть сприяти в розшифруванні стародавнього невменого нотопису.

Велика частина списків богослужбових книг, що дійшла до нас з XI–XIV ст., як уже зазначалося у вступі, містить ненотовані тексти. Певну частину цих текстів розспівували на основі комплексу наявних типових мелодійних моделей — подобна, або за індивідуального комбінування формул в самогласнах. Подобен (від грецького — *πρόσβμοιον*) у візантійському й українському православному богослужінні — спів на основі мелодійної моделі. Спів на подобен — універсальний принцип “музичного оформлення” православного богослужіння, що охоплює багато жанрів — кондаки, тропарі, стихирі і т. п. У грецькому богослужінні спів на подобен передбачає слідування мелодійному прототипу, а також віршованій метриці тексту-прототипу. Під час перекладу з грецької на церковнослов'янську мову віршована метрика оригінального тексту повністю втрачалася, насамперед, через неідентичність складів тексту. Відповідно, самогласен (від грецького — *ἰδιόμελον*) — богослужбовий спів, що має свою власну метрику й мелодію, яка не є зразком для інших піснеспівів (Podoben).

Центром, де створювалися перші мелодичні форми піснеспівів та нотопис, що розповсюджувалися потім по всій Русі, була Києво-Печерська лавра або київський Софійський собор, як зазначає дослідник В. І. Мартинов (Martynov). Та потрібно зауважити, що християнська Десятинна церква, або Церква Успіння Пресвятої Богородиці була зведена в Києві набагато раніше, а саме в 989–996 рр. Вона вважається першою кам'яною церквою Київської Русі, яка простояла до 1240 р. і була зруйнована під час монгольського штурму Києва. Щодо інших київських святинь згадує В. І. Мартинов: київський Софійський собор був зведений приблизно в 1018 р., а Києво-Печерська лавра була заснована 1051 р. На нашу думку, саме в Десятинній церкві, яка була споруджена за князівства Володимира, уже звучав богослужбовий спів, і вона брала активну участь у формуванні Стовпового (невменого) розспіву та нотації.

Відкриття першої книгописної майстерні в стародавньому Києві відбулося за князювання Ярослава Мудрого (983/987–17/20 лютого 1054), який “собра писце многы”; тоді “прекладаше от грек на словенское письмо. И списаша книги многы” (Letopiseć). Зараз не можливо встановити найменування книг, зібраних і переписаних у цій майстерні, хоча можна припустити, що там були

створені не тільки богослужбові книги для читання, але й нотовані збірки піснеспівів. Джерелами для старокиївських богослужбових збірок були візантійські нотовані рукописи IX–X ст., про що свідчать висока ступінь споріднення невменого нотопису та схожість формульної графіки піснеспівів.

Продовжувачем книжкових справ київського князя Ярослава Мудрого був перший ігумен Києво-Печерського монастиря Феодосій Печерський (1009 ?–3 травня 1074). На основі двох описів Студійського статуту, принесених інокami Михаїлом та Єфремом від греків, Феодосієм був створений статут Києво-Печерського монастиря. Допрацьований Студійський статут з часом поширився по всіх монастирях Київської Русі. У добу ігуменства Феодосія в Києво-Печерському монастирі було започатковано книжкову справу — переписування, написання та збирання рукописних книг. Одним із обов'язків ченців у вільні від виконання послуху дні, згідно статуту, було читання книг із монастирської бібліотеки. За часів ігуменства Феодосія процес книгописання набув цехової організації, у ньому активну участь брали Никон, Іларіон Схимник, Даміан Цілитель, Григорій Чудотворець та інші ченці цього монастиря (Feodosii Pecherskyi). Можна припустити, що цей процес переписування та збирання книг супроводжувався створенням комплекту книг, необхідних для Православного богослужіння та монастирського співу.

Знані дослідники, такі як Д. В. Разумовський, В. І. Мартинов, Т. Ф. Владишевська та інші, визначили приблизно однакову періодизацію еволюції богослужбових співочих книг. Так, дослідник Д. В. Разумовський історію богослужбового співу розділяв на три епохи: “старого истиноречія”, “раздельноречія” або “хомоніи” та “нового истиноречія” (Razumovskij). Його періодизацію певною мірою підтримали В. І. Мартинов, Т. Ф. Владишевська та інші вчені-медієвісти.

Відповідно до трьох епох богослужбового співу, зазначених Д. В. Разумовським, дослідник В. І. Мартинов пропонує приблизно таку ж періодизацію історії богослужбових півчих книг. Перший період з XI ст. до першої половини XIV ст. називається “старый, истиноречный, или праворечный”. Другий — з середини XIV ст. до першої половини XVII ст. — період “хомонии, или раздельноречия”. Третій період розпочався із Со-

бора 1666–1667 рр. і досяг наших часів — називається “новый, истиноречный, или праворечный” (Martynov).

У давні часи, зазначає дослідник В. І. Мартинов, у мові слов'янських народів існували короткі фонемі (звуки), або так звані редуковані, які позначалися ъ (“ерь”) та ь (“ерь”). у перший період стародавнього істиномовлення напівголосні “ь” та “ъ” мали певну вимову, як під час читання, так і під час співу. Відповідно, над ними ставилися невменні знаки, і ці напівголосні розспівувалися як голосні. Як приклад В. І. Мартинов приводить слово “дньсь” із “Стихіаря” 1157 р. Це слово мало над собою три невми, по одному над кожною напівголосною “ь”. Однакове проголошення тексту, або його співання, як стверджує дослідник, і є “древнейший, истиноречный период” (Martynov). Науковець В. І. Мартинов ретельно вивчив працю Д. В. Разумовського “Церковное пение в России”, тому майже повністю повторює його визначення та аргументацію епохи “старого истиноречія” (Razumovskij).

Епоха стародавнього істиномовлення, за твердженням Д. В. Разумовського, тривала з XI до XIV ст. Нотні рукописні збірники відповідно до характеру богослужбових піснеспівів називалися Стихіарями, Ірмологіонами, Кондакарями, Мінеями, Тріодями, Праздниками, Параклітиками (Razumovskij).

Для більш детального дослідження старокиївських нотованих богослужбових книг умовно розділимо перший період “стародавній істиномовний” на дві частини. Перша половина “стародавнього істиномовного” періоду — з XI–XII ст. та друга половина цього ж періоду — з XII–XIV ст. Кожна з цих двох частин першого періоду має свої характерні особливості, які розглядаються у процесі дослідження.

Найстародавніші книги із нотописом, які збереглися до наших часів відносяться саме до XI–початку XII ст. У цих церковних книгах текст не супроводжувався спеціальними співочими знаками, але зазначався глас до піснеспівів та певні крапки, що визначали мелодичні рядки. Це так звані екфонетичні знаки — один із перших різновидів нотопису в Київській Русі. Можемо припустити, що ці церковні книги призначалися для богослужбового співу, а спеціальні співочі знаки були першими в процесі подальшого формування старокиївського

невменого та кондакардного нотописів. Такий вид нотування богослужбових книг зберігався тривалий час, навіть після того, коли невмений та кондакардний нотописи вже були достатньо засвоєні Православною церквою в Київській Русі. Це, певною мірою, говорить про консерватизм, який існував у церковній практиці, і будь-які новації засвоювалися півчими та затверджувалися церковними ієрархами доволі повільно.

У рукописах використовувалося три види екфонетичних знаків: рядкові, надрядкові й підрядкові. Спеціальні знаки акцентуації ставилися під рядком, біля того слова, яке необхідно було підкреслити. Екфонетичні знаки лише приблизно фіксували мелодичну лінію псалмодії, указуючи на підвищення (оксейя) чи пониження (барейя) голосу читця, мелодичний каданс і зупинку (телейя) (Vladyshevskaja, Muzykal'naja kul'tura). Перший рукопис, який мав знаки екфонетичної нотації, є Остромирове Євангеліє (1056–1057 рр.), на прикладі якого видно, що в старокіївських рукописах знаки екфонетичної нотації використовувалися не так систематично, як у візантійських рукописах, зазначає Т. Ф. Владишевська (Vladyshevskaja, Stilevyje osobennosti). Окрім Остромирового Євангелія, збереглися й пергаментні листи сучасного йому Євангелія апракос, знані під назвою Куприянових листів, відоме також і Євангеліє 1519 р., яке також нотоване екфонетичними знаками. Нечисленність екфонетичних пам'яток, на думку В. І. Мартинова, дає підстави припускати, що формули розспівного читання побутували переважно в усній традиції (Martynov).

Починаючи з другої частини першого періоду, а саме з XII–XIV ст., нотовані богослужбові книги переважно писалися двома видами нотопису: невматичним і кондакардним, хоча зберігався в церковній практиці й екфонетичний нотопис. Потрібно зазначити, що кондакардний нотопис був характерний тільки Кондакарям, усі інші нотовані збірники, як правило, нотувалися невмами. Та були й винятки: так, деякі нотовані збірники мали піснеспіви, які були нотовані й кондакардним, і невменим нотописом.

У більшості богослужбових збірників з XII ст. і по XIV ст. мелодичні поспівки записувалися спеціальними знаками-невмами. Слово “невма” походить від пізньолатинського “neuma”, яке, своєю чергою, бере початок від давньогрецького

“πνεῦμα” (“пневмо” — дихання). Початково невми спиралися на мовлення і склалися з різних знаків пунктуації — рисок, крапок тощо та їх комбінацій, що проставляли над богослужбовими текстами (Nevmy).

Розглянемо найбільш розповсюдженні богослужбові нотовані збірники, які були поширені в Київській Русі з XI до XIV ст., а саме Октоїх або Паракліт, Мінеї, Тріоди та ін. Аналізуючи зазначені нотовані збірники, ми також розглянемо їхні витоки з візантійської музичної культури.

Разом з комплектом богослужбових книг візантійської традиції в Київській Русі набула поширення система октоїха, що сформувалася у Візантії не пізніше VII ст., і носила назву Тропологій (Тролоλόγιον). Згодом цей єдиний кодекс розпався на мінейний (тексти нерухомого річного кола), тріодний (тексти рухомого великоднього кола) і Октоїх (тексти седмічного кола). На ранній стадії розвитку осьмогласні комплекти седмичних співів отримали назву Октоїх, або Паракліт (Oktoikh).

Старокіївський Октоїх XII–XIV ст. не нотувався, однак пов'язані з ним цикли пісень іноді виписувалися з нотацією в інших книгах. Велика кількість таких піснеспівів міститься в Типографському статуті після Кондакаря — нотовані псалмодійні вірші кафизм і тропарі степених антифонів, а також добірка подобнов. Євангельські стихири на 8 гласів дійшли в Благовіщенському кондакарі кінця XII ст, Стихірарях XII ст. (Lifshic, 2003).

Жанр “Міней” православних богослужбових книг для щомісячного використання почав складатися у Візантії приблизно в IX ст. Четьї-Мінеї (Мінеї-Четьї) — (від грецького μηνιαίος — місячний і старослов'янської Четьї — читання) — церковно-релігійні збірники оригінальних і перекладних пам'яток, житійних і риторичних церковно-повчальних слів та інших творів отців церкви призначалися в середньовіччі для щоденного “корисного для душі” читання протягом місяця.

У Візантії з X ст. існували мінеї двох типів: “службові”, що призначалися для служителів кліру та “Четьї”, адресовані не тільки їм, але й більш широкому колу читачів духовної літератури. Серед укладачів Четій-Міней найбільш відомим був Симон Логофет або Метафраст (тобто “Оповідач”, 940–976 рр.) — візантійський церковний письменник, який робив переклади в популярній формі життя святих. Збірники, складені Симоном Лого-

фетом, набули широкого поширення також і серед південних та східних слов'ян.

У Київській Русі ці церковно-релігійні збірники вперше з'явилися в XI ст. Найдавніші списки Четій-Міней увійшли в Супральський рукопис (початок XI ст.) та Успенський збірник (початок XII ст.). Піднесений стиль викладу Симона Логофета, який знайшов відображення вже в цих перших перекладних текстах, став зразком для старокіївських укладачів пізніших повчальних збірок (Chet'i-Minei).

Досліджуючи ці збірники ми знаходимо в церковному слов'янському словнику визначення слова “четыє”, де зазначено, що воно відповідає слову “чтеніє” з посиланням на “изд. Ак. н., т. 12, стр. 376”, а далі надається цитата “Штобь умела четыю петью церковному” (Diachenko, 2006). Ця цитата запозичена із староруської билини “Богатырь Данило Ловчанин”. У цій билині київський князь Володимир, звертаючись до своїх “князів-бояр”, говорить про пошук нареченої, зазначаючи:

“Чтоб лицом красна и умом сверстна:

Чтоб умела русскую грамоту

И четыю-петью церковному,

Чтобы было кого назвать вам матушкой,

Величатъ бы государыней” (Jenciklopedija mifologii).

У “Православній енциклопедії” визначення “Міней-Четї” звучить так: це комплект помісячних збірників агіографічних і гомілетичних текстів. У цій енциклопедії подаються фото окремих сторінок із різних збірок, а саме: Мінея-Четї за січень 1480–1520 рр. (РГБ. Ф. 173.1. № 91. Л. 2), Мінея-Четї за лютий, 1–а чверть, XV ст. (РГБ. Ф. 173.1. № 92.1. Л. 1), Великі Міней-Четї свт. Макарія. Софійський комплект. Мінея за вересень. Сер XVI ст. (РНБ. Соф. 1317. Л. 9), Великі Міней-Четї свт. Макарія. Успенський комплект. Мінея за березень. Сер. XVI ст. (ГИМ. Син. 992. Л. 105), Мінея-Четї за вересень 1627 р. Писець Іером. Герман Тулупов (РГБ. Ф. 304.1. № 665. Л. 4) (Pravoslavna ja jenciklopedija, 2017).

Тріодь або Тріодіон (від грец. Τρία — “три” і ᾠδή, ᾠδα — “пісня”) — богослужбові книги Православної церкви, що містять трипеснці (три канони), звідки й походить назва. Ця книга охоплює чин богослужіння протягом 18 тижнів: 10 тижнів (70 днів) до Великодня — Пісна Тріодь, 8 тижнів після Паски — Цвітна Тріодь. Першим укладачем

цих канонів був великий святий Косма, єпископ Маюмський, який жив у першій половині VIII ст. Він написав ці канони для Великої седмиці. Пізніше, за його прикладом й інші півчі, насамперед Йосип і Феодор Студити (IX ст.), склали трьохпісенні канони для інших тижнів святої Чотиридесятниць. Усі ці богослужбові тексти були зібрані разом, доповнені стихірами й канонами та передані в Студійську обитель. Так утворилася низка служб, що отримала назву Тріодіон. Цвітна Тріодь, інакше звана Пентикостаріон (від грец. Πεντηκοστήν), містить служби від Великодня до неділі Всіх святих, тобто П'ятдесятниці, і ще одного тижня після П'ятдесятниці.

Співи Цвітної Тріоді, так само як і Пісної, складені майстрами, деякі імена яких залишилися невідомими. Багато піснеспівів Цвітної Тріоді належать святому Іоанну Дамаскіну, у тому числі й одне з найбільш відомих його творінь — канон на Святу Пасху. Зібрання піснеспівів в одну книгу приписується тим самим особам, які склали й Пісну Тріодь, тобто святим Феодору і Йосипу Студиту. Однак, і після них зміст Цвітної Тріоді поповнювався аж до XIV ст. Так, її доповнив синаксаріями Никифор Калліст (Cvetnaja triod').

Православна Тріодь в Київській Русі є однією з найдавніших богослужбових книг, що зберіглася в рукописах з XII–XIII ст. Ці рукописи відображають початкову стадію розвитку давньоруської співочої традиції. Нотація в рукописах XII–XIII ст. поки не піддається точній розшифровці, тому про звучання піснеспівів цього періоду можна говорити лише приблизно.

В архівах Москви й Санкт-Петербурга, як зазначає С. М. Тутолміна, Тріоді XII–XIII ст. представлені у восьми рукописах. Шість з них містять, в основному, стихіри (тому в багатьох дослідженнях вони названі Стихірарями) і тільки дві — піснеспіви інших жанрів: седальни, кондаки, акафіст, канони і, що найголовніше, трипеснці (Tutolmina).

Текст піснеспівів у перших нотованих збірниках був частково грецький, частково старослов'янський. Д. В. Разумовський зазначає, що в середині XIII ст. у церкві Святої Богородиці лівий клірос виконував піснеспіви грецькою мовою, а правий — слов'янською. Виконання піснеспівів грецькою мовою, на думку Д. В. Разумовського, підтримувалося ієрархами грецького походження, які були малознайомі зі слов'янською мовою

й письмом. Обидва тексти піснеспівів (грецький і слов'янський) у перших нотованих збірниках писалися старослов'янським письмом (Razumovskij).

З часом у першій істиномовний період (XII–XIII ст.) на території Київської Русі частково нотованими богослужбовими книгами стають Кондакар, Стихірар і Ірмологіон. Вони містили переважно самогласні піснеспіви Стівповго (невменого) розспіву або моделі для розспівування інших текстів. Більш нотованими в цей період були Мінеї, Тріоді і Параклітик, які мали значне число подібних текстів, це є характерною особливістю старокиївської книжності. Усі ці рукописи дають певну інформацію про репертуар піснеспівів, ступінь його варіативності, місце піснеспівів у богослужінні та приналежність до системи осмогласія.

Наприкінці цього періоду візантійські церковні піснеспіви переплелися з місцевим старокиївським фольклором. З такими жанрами, як колядки, хвалебними піснями, билинами, і вже в цю добу виникає власний музично-поетичний стиль, який став першим етапом формування національної духовної музики та нотопису. Так, у цей період виникають нові піснеспіви на честь місцевих святих і на різні церковні свята Київської Русі. Служби святим князям Борису і Глібу (24 стихіри, 2 канони, 3 кондаки, ікос, седален і светилен; кількість стихірів укаже на те, що до XII ст. було кілька служб цим святим), преподобному Феодосію Печерському, преподобній Єфросинії Полоцькій і на освячення Георгія Побідоносця великомученика церкви в Києві збереглися в нотованих списках XII ст.; святому равноапостольному князю Володимирі Святославичу, святому Леонтію Ростовському і на свято Покрови Пресвятої Богородиці — в рукописах XIV ст. (Seregina, 1994).

Головними причинами усного побутування таких півчих текстів, імовірно, були ґрунтовне знання їх наспівів у громадах і стійке дотримання однієї мелодійної версії; крім того, автори списків

богослужбових книг найдавнішого періоду орієнтувалися на візантійську книжкову традицію, у якій до кінця XIII–початку XIV ст. незмінні піснеспіви також не нотувалися. Потрібно зазначити, що традиція усного побутування півчих текстів у період стародавнього істиномовлення в Київській Русі з XI по XIV ст., певною мірою, обмежує можливість їхнього розшифрування. Та незважаючи на це, вчені-медієвісти не втрачають надії розшифрувати невмену та кондакардну нотації. Шляхи для вирішення цієї проблеми вбачаються в

- співпраці українських вчених-медієвістів із науковцями західноєвропейських країн, а саме: проведення міжнародних науково-практичних конференцій, організація і проведення спільних проєктів, присвячених даній тематиці;
- використанні новітніх комп'ютерних технологій під час дослідження стародавніх рукописів;
- максимально повній каталогізації нотних рукописів як в Україні, так і в європейських країнах.

Усе це дасть змогу науковцям більш ґрунтовно дослідити стародавні богослужбові піснеспіви, а в перспективі наблизитися до розшифрування старокиївських нотованих збірочок.

Висновки. Перший період стародавнього істиномовлення в Київській Русі тривав з XI по XIV ст. Основним матеріалом для вивчення богослужбового співу зазначеного періоду є нотовані рукописи, загальне число яких не перевищує чотирьох десятків. Дослідження рукописів дозволяють зробити висновок, що саме в цей період були закладені основоположні принципи старокиївської співочої писемності. Однак розшифрування ранніх форм київського невменого письма на сьогоднішній день являє собою невирішену задачу. Розв'язати цю проблему можливо за умови активної співпраці з науковцями західноєвропейських країн, використання новітніх комп'ютерних технологій та повної каталогізації стародавніх нотних рукописів.

Література / References:

1. Беляев В. М. Древнерусская музыкальная письменность. М., 1962. 134 с.
2. Владышевская Т. Ф. Музыкальная культура Древней Руси.
1. Beljaev, V. M. (1962). *Drevnerusskaja muzykal'naja pis'mennost'*. Moscow. (in Russian)
2. Vladyshevskaja, T. F. (No date). *Muzykal'naja kul'tura Drevnej*

- URL: <https://books.google.com.ua/books> (дата звернення: 12.10.2018).
3. Владышевская Т. Ф. Стилевые особенности знаменного пения. URL: <https://www.portal-slovo.ru/art/> (дата звернення: 17.10.2018).
 4. Григорианское пение. URL: <http://www.pravenc.ru/text/166507.html> (дата звернення: 12.10.2018).
 5. *Летописец Нестор*. Повесть временных лет. URL: <https://books.google.com.ua/books> (дата звернення: 12.10.2018).
 6. Лифшиц А. Л. О датировке Стихирая из Троице-Сергиевой лавры. Сборник статей в честь 75-летия Г. З. Быковой. М., 2003. С. 96–101.
 7. Мартынов В. И. История богослужебного пения. URL: <https://religion.wikireading.ru/50933> (дата звернення: 12.10.2018).
 8. Невми. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 30.10.2018).
 9. Октоїх. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 12.10.2018).
 10. Подобен. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 21.10.2018).
 11. Полный церковно-славянский словарь. Сост. Григорій Дьяченко. М., 2006. 1120 с.
 12. Православная энциклопедия. Петербург, 2017. Том 45. 751 с. URL: <http://www.encyclopedia.ru/cat/books/book/71614/> (дата звернення: 12.10.2018).
 13. Разумовский Д. В. Церковное пение в России. URL: http://227704.selcdn.ru/mrps-library/texts/science/razum_history/vol_02/part_01 (дата звернення: 12.10.2018).
 14. Серегина. Н. С. Песнопения русским святым : по материалам рукопис. пев. кн. XI–XIX вв. «Стихирая месячный». Санкт-Петербург, 1994. 469 с.
 15. Тутолмина С. Н. Русские певческие Триоди древнейшей традиции. URL: <http://www.dissercat.com/content/russkie-pevcheskie-triodi-drevneishei-traditsii> (дата звернення: 18.10.2018).
 16. Феодосій Печерський. URL: <http://www.wikiwand.com/uk/> (дата звернення: 12.10.2018).
 17. Цветная триодь. Часть 1. URL: <https://imwerden.de/publ-1321.html> (дата звернення: 12.10.2018).
 18. Четъи-Миней. URL: http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/religiya/CHETI-MINEI.html (дата звернення: 12.10.2018).
 19. Энциклопедия мифологии. URL: http://godsbay.ru/slavs/danilo_lovchanin.html (дата звернення: 14.10.2018).
 20. *Rusi*. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books> (in Russian)
 21. Vladyshevskaja, T. F. (No date). *Stilevyje osobennosti znamennoho penija*. Retrieved from <https://www.portal-slovo.ru/art/> (in Russian)
 22. Grigorijskoe penie. (No date). Retrieved from <http://www.pravenc.ru/text/166507.html> (in Russian)
 23. Letopisec, Nestor. (No date). *Povest' vremennyh let*. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books> (in Russian)
 24. Lifshic, A. L. (2003). *O datirovke Stihirarja iz Troice-Sergievoj lavry. Sbornik statej v chest' 75-letija G. Z. Bykovej*. Moscow, pp. 96–101. (in Russian)
 25. Martynov, V. I. (No date). *Istorija bogoslužebnogo penija*. Retrieved from <https://religion.wikireading.ru/50933> (in Russian)
 26. Nevmy. (No date). Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (in Ukrainian)
 27. Oktoikh. (No date). Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (in Ukrainian)
 28. Podoben. (No date). Retrieved from <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (in Ukrainian)
 29. Diachenko, Hryhorii (Ed.). (2006). *Polnyj cerkovno-slavjanskij slovar'*. Moscow. (in Russian)
 30. Pravoslavnaja jenciklopedija. (2017). St. Petersburg. Vol. 45. Retrieved from <http://www.encyclopedia.ru/cat/books/book/71614/> (in Russian)
 31. Razumovskij, D. V. (No date). *Cerkovnoe penie v Rossii*. Retrieved from http://227704.selcdn.ru/mrps-library/texts/science/razum_history/vol_02/part_01 (in Russian)
 32. Seregina, N. S. (1994). *Pesnopenija russkim svjatym: po materialam rukopis. pev. kn. XI–XIX vv. «Stihirar' mesjachnyj»*. St. Petersburg. (in Russian)
 33. Tutolmina, S. N. (No date). *Russkie pevcheskie Triodi drevnejshej tradicii*. Retrieved from <http://www.dissercat.com/content/russkie-pevcheskie-triodi-drevneishei-traditsii> (in Russian)
 34. Feodosii Pecherskyi. (No date). Retrieved from <http://www.wikiwand.com/uk/> (in Ukrainian)
 35. Cvetnaja triod'. (No date). Part 1. Retrieved from <https://imwerden.de/publ-1321.html> (in Russian)
 36. Chet'i-Minei. (No date). Retrieved from http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/religiya/CHETI-MINEI.html (in Russian)
 37. Jenciklopedija mifologii. (No date). Retrieved from http://godsbay.ru/slavs/danilo_lovchanin.html (in Russian)

Подгорбунский Николай Анатолевич

Нотированные сборники украинской Православной церкви (XI–XIV в.)

Аннотация. Статья посвящена исследованию нотированных сборников украинской Православной церкви. Расшифровка нотных рукописей этого периода остается довольно сложной и нерешенной проблемой. Украинские и российские ученые внесли значительный вклад в анализ древнекиевских нотных рукописей Православной церкви. Несмотря на это, в изучении литургических рукописей периода Киевской Руси существуют определенные пробелы, которые не позволяют их перевести на современную нотную систему, что определило актуальность выбранной темы. Цель этого исследования состояла в том, чтобы проанализировать и изучить рукописные нотные сборники украинской Православной церкви, а также разработать способы, которые облегчили бы их расшифровку.

Ключевые слова: старокиевские рукописи, экфонетические знаки, невматическая и кондакардная нотации.

Mykola Pidhorbunskyi

Notized Collections of the Ukrainian Orthodox Church (XI–XIV Century)

Summary. *The aim of the study. The article is devoted to the research of the Old Kyiv noble collections of the Orthodox Church. Decoding the notebook of this period remains a rather complicated and unresolved problem. There are certain gaps in the study of liturgical notables of the period of Kievan Rus not allowing them to be translated into contemporary notation. The objectives of this study were to analyse and explore the collected collections of the Ukrainian Orthodox Church and to develop ways that would facilitate the deciphering of Old Man's written manuscripts.*

The research methodology is based on a combination of different research methods: analytical method helped to analyse and explore the collected collections of the period of Kievan Rus; statistical and chronological methods helped to define the time and quantitative characteristics; the comparative method helped to reveal the general and specific features of old-fashioned liturgical manuscripts; the hypothetical-deductive method allowed analysing various hypotheses and outlining ways that will help to decipher the old-time written manuscripts.

Conclusions. *The main material for studying the liturgical singing from the XIth to the XIVth century is the published manuscripts, the total number of which does not exceed four dozen, which allow concluding that the basic principles of ancient Kievan singing were laid during that period. However, the deciphering of the early forms of Kiev inaccurate writing today represents an unresolved problem to be solved by active cooperation with scientists from Western European countries, using the latest computer technologies and the complete cataloguing of ancient musical manuscripts.*

Keywords: *Old Kyiv manuscripts, ekfonetic signs, Neumatic and Kondakrd notation.*